

DESCARTES O UNIVERZÁLNÍM JAZYCE

Petr GLOMBÍČEK

DESCARTES ON UNIVERSAL LANGUAGE

The article concerns Descartes' comment on an anonymous project of universal language. Author argues that Descartes' refusal of the project is based on implicit argument against very possibility of the project. Descartes' comment can then be read as a dismissal of quite popular version of enlightenment reform, usually attributed even to Descartes himself, but according to the interpretation proposed here the argument is directed against a recipient of Descartes' comment, namely Marin Mersenne

Jazyk jako filosofické téma bývá vnímán jako doména analytické filosofie, která se někdy dokonce definuje jako filosofie, která vnímá jazyk jako výsostné médium pro zkoumání racionality.¹ Když analytickou filosofii pojme zároveň jako historické hnutí s počátky v poslední čtvrtině devatenáctého století, snadno můžeme podcenit význam filosofie jazyka v dřívějších dějinách filosofie. Jednou z tradic, které nelze opomíjet, je ale raně novověká tradice hledání dokonalého jazyka. Tento projekt vychází z postřehu spojovaného ilustrativně se jménem Francise Bacona, podle něhož je význam jazykových výrazů založen na zvykové konvenci bez řádné definice a vysvětlení.² Proti takovému jazyku se musí ten filosof, který chce praxi zakládat v teoretickém nahlédnutí, postavit a pokusit se jazyk reformovat. Na prvním místě se nabízí cesta přes ujasnění myšlení a poznávání, protože výchozí výtky míří na neadekvátnost vyjadřovacích prostředků běžného jazyka vzhledem k našemu myšlení, a předpokládá tak možnost oddělit myšlení od jazyka. Náprava by pak měla vyjít od ujasnění struktury myšlení, případně ještě také společně s tím od vyjasnění adekvátnosti našeho myšlení věcem samým. Nápravě jazyka tak musí předcházet ucelený výklad principů myšlení a poznávání, pojatý jako logika a epistemologie. Tento výklad si tak může v jistém smyslu osobovat název *první filosofie*, který tradičně příslušel metafyzice jako zkoumání jsoucích.

¹ Srv. M Dummett (1996)

² F Bacon (1620) I, 43

Právě taková sekundární, leč podstatná, role se obvykle připisuje filosofii jazyka v novověku: Jazyk založený na zvycích nevzdělaného lidu stojí proti zralému rozumu vzdělanců a po ujasnění fungování rozumu jej bude třeba reformovat ve shodě s novými objevy. Jak vidíme, pojímá tato tradice jazyk jednoznačně jako kalkul. Jejím cílem je prostě jen nahradit nesoustavné kalkuly běžných jazyků, kalkulem adekvátním fungování rozumu, které je ovšem třeba nejprve odhalit – a jazyk nám zde nemůže být pomocníkem, ale nevyhnutelně leda překážkou: myšlení je třeba vyložit v jeho fungování, které předchází a teprve umožňuje jazyk.

Tato reformátorská tradice bývá, jak známo, vedena od Francise Bacona, přes Thomasa Campanellu hlavně k Johnu Lockovi, ale též k Descartovi a jeho příteli Mersennovi, na něž měl navázat především Gottfried W. Leibniz, který pak v delším časovém horizontu nezanedbatelně ovlivnil zakladatele analytické filosofie Bertranda Russella a Gottloba Frega. Descartes může za své zařazení do ní vděčit více faktorům, ale obvykle se v této souvislosti zmiňuje jeho dopis Mersennovi, v němž hodnotí jeden anonymní projekt reformy jazyka, který mu jeho korespondenční sekretář zaslal.³ Tento dopis obsahuje jedno z mála obsáhlejších vyjádření na téma *jazyk*, které se nám z Descartova pera dochovaly, a jako jediné není obecným výkladem o povaze jazyka jako zbývající texty věnované jazyku, a tak vlastně představuje asi jediný ucelenější text mimo Descartovy publikované spisy, který nám může rozhodujícím způsobem pomoci při interpretaci Descartových názorů na toto téma.⁴

³ Descartův dopis Mersennovi z 20. listopadu 1629, (in R. Descartes (1996), dále citováno jako AT číslo svazku, číslo strany) AT I, 76-82 K zařazování Descarta do zmíněné tradice právě na základě tohoto dopisu srv. v češtině např. interpretaci pokusů tohoto druhu, jaké prováděl Juan Caramuel z Lobkovic, v knize S. Sousedíka (1997), 207n. V široké historické perspektivě se tématem hledání dokonalého jazyka zabývá populární kniha U. Eco (2002) *Zde je zkratkovitě shrnut i zmíněný Descartův dopis, stejně jako úvahy samotného Marina Mersenna na dané téma a také samozřejmě naznačena souvislost s navazující tradicí od Leibnize dále. Na dějiny filosofie jazyka od renesance ke kartezianismu se soustřeďuje James Bono (1995). Interpretaci Descartovy filosofie jako realizace projektu univerzálního jazyka nabízí článek Johna Morrise (1970), kde jsou *Principy filosofie* vykládány jako překladová příručka do takového jazyka.*

⁴ Hlavním zdrojem je nám *Discours de la methode* (AT VI, 55-9, resp. *Dissertatio de methodo*, tamtéž, 571-3). Zbývající dva texty obsahují v hlavních rysech shodný výklad a slouží především jako potvrzení trvalosti Descartových stanovisek na toto téma. Srv. Descartův dopis markýzi z Newcastle z 23. listopadu 1646 (AT IV, 574nn) a Descartův dopis Henrymu Morovi z 5. února 1649 (AT V, 278n). Podrobněji jsem se všemu těmto výkladům zabýval v článku P. Glombíček (2002), kde lze také nalézt odkazy na další literaturu k tomuto tématu.

Descartes o projektu univerzálního jazyka

Projekt nejistého autora je vlastně velice skromný a do tradice radikální filozofické reformy jazyka jej vůbec nelze řadit. Z Descartova komentáře vysvítá, že jde jen o konstrukci umělého jazyka s jednoduchou gramatikou a dost rozsáhlou slovní zásobou, přičemž význam jednotlivých slov by byl určen pomocí překladového slovníku, který by jednotlivým položkám přiřazoval jejich ekvivalenty v běžných jazycích. Descartes se hned od začátku netají zklamáním nad címsi, co je vlastně jen zpřehledněním gramatiky, ponechává stranou otázku významu jazykových výrazů a pouze se veze na módní vlně. Přesto se samotný nápad zjednodušit gramatiku Descartovi docela líbí. Jeho námitky jsou ryze praktické: v posledku je podle něj jednodušší pokoušet se prosadit jako univerzální dorozumívací prostředek nějaký existující jazyk, třeba latinu (jejíž postavení bychom mohli přirovnat k dnešní situaci angličtiny). Přimět totiž všechny lidi, aby se naučili úplně nový jazyk se zdá Descartovi nereálné – obzvlášť když jde o jazyk umělý, který by se nevyhnul kombinacím hlásek, jež by neznely libě příslušníkům všech národů. Ony nepravidelnosti, jež by měla nová gramatika odstranit, se totiž, jak říká Descartes, vyvinuly právě díky své libozvučnosti, jejíž měřítka jsou u různých národů různá.

Tyto prosté, rozumné, praktické důvody uváděné proti předkládanému projektu kontrastují s dalším bodem, jímž Descartes na své výhrady naváže. Jeho návrh vlastně znamená odpověď na výhrady, které právě uvedl. Jde v něm totiž o to usnadnit zvládnutí nového jazyka a podle všeho také postavit se nevýhodě nelibozvučnosti. Hned na začátku svého dopisu Descartes rozlišil dvě podmínky rozumění nějakému jazyku: znalost významu slov a znalost gramatiky. Zatímco posuzovaný projekt se omezil na zjednodušení gramatiky, Descartes upozorňuje na potřebu věnovat pozornost významu. Jeho návrh dodatku k projektu mění zásadně jeho charakter právě ve smyslu *filozofické* reformy jazyka skrze poznání struktury myšlení. Nevýhody by se odstranily:

„a to díky řádu, tj. kdyby byl mezi všemi myšlenkami, které mohou lidského ducha napadnout, stejný řád, jaký je přirozeně mezi čísly“.⁵

Kdyby se provedlo s celým jazykem to, co je běžné v jedné jeho oblasti, v matematice, pak by byl nový jazyk tak snadný, že by Descartes doufal

⁵ „& ce par le moyen de l'ordre. c'est à dire, établissant vn ordre entre toutes les pensées qui peuuent entrer en l'esprit humain, de mesme qu'il y en a vn naturellement étably entre les nombres“ AT I, 80.

v jeho všelidské rozšíření. Vytvoření takového jazyka ovšem, jak řečeno, vyžaduje odhalení struktury lidského myšlení, jak říká Descartes, pravou filosofií. To, co následuje také velmi upomíná na Descartovu vlastní práci z předchozích let, kterou známe z jeho spisu *Regulae ad directionem ingenii*, který nějakou dobu před napsáním tohoto dopisu odložil nedokončený stranou a který vyšel až z pozůstalosti. Tam totiž nalezneme nauku o jednoduchých přirozenostech, která se užívá i pro pochopení Descartových pozdějších prací. Alespoň část Descartova rozšíření předkládaného projektu také vykazuje jasnou podobnost s jeho vlastním obecným filosofickým projektem.

Podobně jako když se v První meditaci říká, že se starými názory nelze polemizovat jednotlivě, protože jich je vlastně nekonečný počet, a je tedy třeba soustředit se na principy, tak také zde Descartes vyčleňuje z celku lidských myšlenek ty, které jsou „jasné a jednoduché“.⁶ Rozlišit, které z myšlenek sem patří, pokládá za „největší tajemství, na něž je třeba přijít, abychom získali dobrou vědu“.⁷ Univerzální jazyk, který by umožnil lépe soudit díky tomu, že by „rozlišeně reprezentoval všechny věci, takže by bylo skoro nemožné se zmýlit“, a díky němu by mohli „sedláci soudit o pravdě věcí lépe, než dnes soudí filosofové“, je prý možný za podmínky, že by někdo objevil mezi všemi *možnými* lidskými myšlenkami stejně jednoznačnou strukturu, jakou vidíme mezi čísly. A myšlenky, na něž může připadnout lidský duch (*l'esprit*), se podle našeho dopisu skládají z „jednoduchých idejí, jež jsou v lidské představivosti“. Máme zde tedy projekt konstrukce významové složky jazyka (jež doplňuje gramatiku), který předpokládá objev nějaké vědy, jež by sama už umožňovala dokonale „soudit o pravdě věcí“, ale jež je sama možná teprve na základě „pravé filosofie“, jejímž úkolem je „rozlišit“ všechny možné „jasné a jednoduché myšlenky“, jež se skládají z prvků smyslového vnímání.

Pokoušet se interpretovat tento výklad do detailů v rámci nějaké ucelené Descartovy filosofické doktríny je nad možnosti této práce. Především bychom museli ujasnit Descartovo užívání slova „idea“ a právě tak ujasnit poměr francouzského „l'esprit“ (podle všeho ekvivalentu latinského „ingenium“) k latinskému termínu „mens“. Základní rámeček karteziánské filosofie zde však rozeznat můžeme. Máme zde dualismus ducha a (tělesné) představivosti srovnatelný s tradiční opozicí rozumové duše a společného smyslu. A idea je zde určena nikoli jako „forma myšlenky“ a nepatří do sféry ducha,

⁶ „claires & simples“, AT I, 81

⁷ „le plus grand secret qu'on puisse avoir pour acquirir la bonne science“ AT I, 81. V této souvislosti může být zajímavé, že o něco výše Descartes k anonymnímu projektu poznamenává, že jsou mu vždy podezřelé texty pracující se slovem „arcanum“ (jež také znamená „tajemství“).

nýbrž je zde základním prvkem myšlenek, který sám spadá do tělesné sféry. Jednoduché ideje tak zde musí být jakési prvky smyslových vjemů, jež konstituují myšlenky ducha. Jednoduché ideje, o nichž se v dopise mluví, tedy nemůžeme bez dalšího ztotožnit s „jasnými a jednoduchými“ myšlenkami, o nichž je zde také řeč. Při snaze vřadit tento dopis do kontinuity Descartova myšlení bychom měli pracovně ztotožnit to, čemu se zde říká „idea“, s tím, čemu bude Descartes později říkat „představa“ (*imaginatio*). Pak by ovšem zde nastíněná koncepce myšlení, podle níž se všechny lidské myšlenky skládají z prvků nabízených představivosti, vylučovala kupříkladu později pro Descarta prvořadě myšlenky Boha a myslí, protože ty se podle jeho známých vyjádření z jeho hlavních spisů nepojí nutně s žádnou představou a žádná představa jim není přiměřená. Descartes už v *Pravidlech* dělil jednoduché přirozenosti na čistě intelektuální, čistě tělesné a na společné, zatímco zde se veškeré lidské myšlení skládá s prvků v tělesné představivosti. Nenačteme-li ovšem do opozice ducha a představivosti ontologický dualismus substancí, o němž zde nepadne vlastně ani slovo, pak by nám rezignace na výklad Descartem nabídnutého dodatku k reformě gramatiky umožnila číst tento návrh zcela v dobovém duchu, protože je slučitelný jak s šíře pojatým aristotelismem, tak třeba s naturalismem, jaký zastávali Descartovi současníci jako Gassendi nebo Hobbes. To by ovšem znamenalo nebrat tento dodatek jako Descartův vlastní vážně míněný návrh.

Poměr univerzálního jazyka a pravé filosofie

Nový moment vnáší do problému úplný závěr dopisu. Jeho poslední věta vrhá na předcházející výklad „dodatku“ nové (a dost křivé) světlo. Descartes uzavírá svou deklaraci možnosti nastíněného univerzálního jazyka, rozšířeného o zmíněný sémantický projekt:

„Ale nedoufejte, že byste jej kdy viděl v užívání: přepokládalo by to velké změny v řádu věcí. díky nimž by se celý svět změnil v pozemský ráj, a to je návrh dobrý leda do románů.“⁸

⁸ „Mais n'esperez pas de la voir jamais en usage; cela presuppose de grans changemens en l'ordre des choses, & il faudroit que tout le monde ne fust qu'un paradis terrestre, ce qui n'est bon à proposer que dans le pays des romans.“ AT I, 82. Mimochodem, přestože bývá za „román“ označována část jeho neuvěřitelného spisu *Traté de la Lumière*, kde prezentuje hypotézu mechanistického světa tak, že nabízí čtenářův úvahu o „novém světě v imaginárních prostorách“ (AT XI, 31nn), Descartovo užívání slova „román“ napovídá něco jiného. V předmluvě k francouzskému překladu *Principů filosofie* navrhuje, aby čtenář napoprvé přečetl jeho knihu zběžně „jako román“ a na jednom místě francouzského překladu odpovědi na *Druhé námůtky* rozlišuje mezi tím, kdo čte pozorně, a tím, kdo čte spis jako román (AT IX-1, 107). Slovo tak používá

Těžko interpretovat tento dovětek jako výraz vědecké skromnosti, která vidí nevyhnutelnost dlouhé řady vědeckých objevů a pilné práce, než se uskuteční ideál, který lze zatím jenom zahlédnout. Jednoznačně je zde řeč o změnách faktů, o proměně světa v ráj. Descartes zde vlastně říká, že uskutečnění výše nastíněné vize předpokládá nereálné změny v uspořádání světa, respektive zásadní změny v uspořádání přírody. Pokud bychom měli návrh na rozšíření anonymního projektu brát stále vážně, přestalo by jít o projekt čistě teoretický. Pokud by Descartes neříkal, že uskutečnění takového ideálu by vyžadovalo jiný svět, než je ten náš, ale toliko nějaké změny v rámci našeho světa, musel by jeho dodatek obsahovat nějaké návrhy *praktických* změn: změn v uspořádání světa do podoby, kdy by se projekt univerzálního jazyka mohl realizovat. Výše zmiňované objevy, nezbytné pro realizaci projektu, jistě nejsou změnou stavu světa.

Pokusíme-li se dovést návrh dodatku ve světle poslední věty dopisu do důsledků, musíme také vyloučit, že změnu světa v pozemský ráj nutnou pro možnost vytvoření univerzálního jazyka by měla za následek už sama pravá filosofie, pokud by šlo o filosofii Descartovu. V tom případě by totiž sotva mohl být Descartes, který celý život zasvětil práci na projektu pravé filosofie, ještě přes publikaci svého prvního spisu a sotva rok poté, co se za účelem práce na „pravé filosofii“ vzdal života v Paříži a odešel na dvacet let do holandského exilu, tak skeptický, aby realizaci vlastního projektu odsouval kamsi za horizont věků. Podle dodatku k projektu má nastíněná „pravá filosofie“ vést k „dobré vědě“, jež už znamená dobře soudit, což je ostatně motiv, který známe také z jiných Descartových textů. Univerzální jazyk má však podle dodatku ještě jednu podmínku navíc: výklad, který je obsahem pravé filosofie vedoucí k dobré vědě by musel, říká Descartes, „přijmout celý svět.“ Kruh paradoxu, jemuž nás dopis vystavoval, se zde uzavírá.

Zkusme se důsledně držet interpretace dopisu jako vážně míněného návrhu. Odhlédněme od nesrovnalostí doktríny, jež se objevuje ve výkladu ‚pravé filosofie‘, s Descartovou filosofií, jak ji známe z jiných jeho spisů, především v otázce role tělesných představ v myšlení. Pak bude k realizaci univerzálního jazyka zapotřebí vyložit strukturu lidského myšlení tak, abychom byli schopni dokonale určit jeho základní prvky (zde zvané ‚ideje‘), abychom věděli, jak se mohou navzájem skládat do ‚jasných a jednoduchých myšlenek‘. Znamenalo by to určit takřkajíc *syntaktickou roli* jednotlivých základních prvků v celém systému, tj znát celé možné použití každého

spíše pro text, který neobstojí při hlubším promyšlení, než prostě pro neobvyklé vyprávění (jako častěji užívaná slova „une fable“ nebo „une histoire“) K diskusi srv H.-P. Schütt (1998), 31nn.

z nich. Tento objev čehosi, co bychom mohli podle vzoru tabulky chemických prvků nazvat tabulkou mentálních prvků, by vedl k dobré vědě, tedy k dobrým soudům o pravdě věcí. Těmto prvkům pak stačilo přiřadit jména a univerzální jazyk je na světě. Tak by tomu aspoň bylo podle běžného mínění zastánců takového programu. Descartův návrh sem vnáší na první pohled nepodstatný, leč pro Descarta zřejmě zásadní prvek, který věc komplikuje tak, že si Descartes netroufá doufat v realizaci tohoto programu: Tabulku mentálních prvků by musel akceptovat celý svět. Podobný moment známe třeba z dopisu Sorbonně, uvozujícího *Meditace*, kde Descartes vyjadřuje naději, že (poté, co prý pařížští učenci jeho spis opraví a doplní) *Meditace* přesvědčí nadané lidi „sílu pravdy“ a zbytek lidstva pak získá autorita nadaných a vlastní snobismus.⁹ Tam si zjevně Descartes nedělá starosti s možností rozšíření své filosofie po celém světě. A objevy, o nichž mluví jeho dodatek k programu univerzálního jazyka, by jistě ‚sílu pravdy‘ postrádat neměly. Všeobecné přijetí by zde ovšem, na rozdíl třeba od *Meditací*, mělo představovat nepřekonatelnou překážku. Musíme tedy předpokládat, že jde o projekt mnohem náročnější.

Descartův návrh ostatně vlastně počítá s tím, že by se každý musel nejprve naučit soudit, a pak by teprve mohl dojít rozšíření univerzální jazyk. A předpokladem rozšíření této tzv. dobré vědy by bylo všeobecné přijetí ‚pravé filosofie‘. Máme-li tedy vzít Descartův návrh vážně, pak počítá s tím, že realizace univerzálního jazyka by vyžadovala, aby se všichni nejprve stali filosofové. Rozhodně by museli všichni akceptovat pravou filosofii, tj. úplný výklad struktury idejí a to tak, že by se jím začali řídit ve svém vlastním myšlení. Descartem navrhovaná pravá filosofie ovšem neměla, jak jsme viděli, preskriptivní charakter, ale jednalo se prostě o pravdivé uchopení faktické struktury myšlení. Nejde-li zároveň jednoduše o psychologický popis fungování myšlení (který by ostatně jakožto vědecká teorie přesvědčující silou pravdy nevyžadoval všeobecné schválení), pak musíme číst Descartův návrh pravé filosofie především jako návrh očisty vlastního myšlení jeho analýzou. Výsledkem by pak skutečně v duchu descartovského filosofického programu bylo rozvinutí soudnosti. Realizace projektu univerzálního jazyka tedy předpokládá realizaci jakéhosi ideálního všelidského společenství, složeného výhradně z mudrců. Pak by skutečně, jak píše Descartes, sedláci mohli soudit lépe než dnes filosofové – ovšem jen v případě, že by se v duchu karteziánského filosofického programu stali skutečnými filosofové.

⁹ *Meditationes*, AT VII. 6.

Je tak pochopitelný Descartův pesimismus ohledně možné realizace projektu. Také je jasné, proč se sám o konstrukci nějakého ideálního jazyka nepokusil, ani jeho vytvoření nikde ve svých spisech nezařadil mezi plány, jež by se měly realizovat v rámci jeho filosofického projektu. Z jeho výkladu je totiž zjevné, že žádný ideální jazyk podle něj nemůže splnit naděje, jaké do něj jeho zastánci vkládali. Nemůže vést k neproblémové jednoznačnosti a přesnosti myšlení, ani k lepšímu dorozumění mezi lidmi, jež by vedlo k míru a sjednocení znesvářených stran. Právě naopak, ať už zastáváme jakékoli koncepcce jazyka, chceme-li naplňovat některý z právě zmíněných cílů, musíme podle toho, co píše Descartes, pracovat na vlastním myšlení a žádný preskriptivní jazykový systém nás nespasí. Není tudíž správné řadit Descarta do tradice konstruktérů filosofického jazyka – a to bez ohledu na to, jakou mu připišeme koncepci jazyka.

Program univerzálního jazyka v kontextu Descartova díla

Podívejme se ještě na závěr blíže na koncepci, s níž Descartův doplňující návrh k projektu univerzálního jazyka pracuje. Základní potíž je, jak jsme řekli, se slovem „idea“. Descartes je, jak víme, používá přinejmenším dvěma způsoby, z nichž jeden by odpovídal pojetí nastíněnému v našem dopise Mersennovi – totiž pojetí idejí jako čistě tělesných obrazů, jež vznikají ze smyslového vnímání a souvisejících tělesných funkcí ve společném smyslu¹⁰ – kdyby Descartes Mersennovi nepsal, že z takto pojatých idejí se skládají všechny lidské myšlenky. Jednak z klasifikace prvků myšlení na čistě materiální, čistě intelektuální a společné, jednak z Descartových vlastních opakovaných explicitních deklarací neredukovatelnosti některých myšlenek na materiál ze smyslů víme, že takové stanovisko Descartes nikdy nehájil: odporuje nejen jeho hlavním publikovaným spisům, ale dokonce i raným nepublikovaným *Pravidlům*, jež jsou starší než náš dopis.

Descartes v klíčové pasáži říká, že „rozlišit, které [ze všech možných myšlenek] jsou jasné a jednoduché“ je podle něj klíčem k dobré vědě. Toto prohlášení jistě můžeme ve světle celku Descartova díla brát jako autentické. Při konstruování univerzálního jazyka by ovšem bylo navíc zapotřebí mít k dispozici úplný výčet všech možných myšlenek uspořádaný po způsobu tabulky chemických prvků, jak bychom mohli interpretovat Descartovo přirovnání k matematické řadě. Opět ve snaze držet se textu coby autentického

¹⁰ Ucelený výklad o takto pojatých idejích viz v Descartově nepublikovaném spise z doby krátce po dopise o univerzálním jazyce: R. Descartes, *Traité de l'homme*, AT XI, 174nn.

vyjádření Descartovy pozice, dokud to jde, se nabízí rozdělit předkládaný postup k univerzálnímu jazyku do několika kroků:

- 1) Výklad, resp. výčet všech jednoduchých prvků myšlení, jež jsou v představivosti. Ty zde Descartes nazývá „ideje“ (ve smyslu tělesných idejí jako výsledků kauzálních vztahů s prostředním, nikoli ve smyslu forem myšlenek).
- 2) Nalezení procedury pro rozlišování jasných a jednoduchých myšlenek, jichž je schopen lidský duch. To by mělo za následek „dobrou vědu“, tj. umění dobře soudit.
- 3) Výčet těchto myšlenek, resp. jejich uspořádání do jednoznačné struktury v tabulce mentálních (logických) prvků.
- 4) Přiřadit těmto prvkům jména, jejichž gramatika by se řídila syntaktickými možnostmi označených prvků. Výsledkem by byl jazyk, který by adekvátně vyjadřoval všechny procedury dobrého souzení.

Pouze druhý krok můžeme bez potíží vřadit do širšího kontextu Descartovy filosofie. Pokusme se dát v jejím kontextu smysl i krokům ostatním.

Řekli jsme si, že první krok vybočuje z karteziánského schématu redukci myšlení na tělesné procesy. Zdá se odporovat Descartově rané nauce o trojích jednoduchých přírozenostech, tj. třídách kategorií myšlení. Ozvuk této nauky lze nalézt také u pozdního Descarta a využívá se k interpretaci jeho hlavních spisů, v nichž tuto nauku nevykládá, ale pracuje tam s odpovídajícím rozlišením zcela jednoduchých poznatků a věčných pravd.¹¹ Dát smysl prvnímu kroku v realizaci univerzálního jazyka v rámci Descartovy filosofie znamená nějak sloučit tezi z dopisu Mersennovi o tělesných idejích jako prvcích všech možných myšlenek s naukou o jednoduchých poznacích, kde kategorie tělesnosti tvoří jen jednu ze tří tříd. Jinak bychom museli první krok výše nastíněného postupu označit za neautentický a brát jej jako chybu nebo vysvětlit celý postup jako pouhý Descartův popis nějaké podoby v jeho době populárních projektů univerzálního jazyka a ukázat, v čem spočívá Descartova kritika takového projektu.

Tělesné ideje netvoří podle Descarta nutnou složku každé myšlenky ani jako akt myslí, ani jako obsah myšlenky. Příklady par excellence jsou myšlenka Boha a myslí. Tělesné ideje by mohly hrát nutnou roli v myšlení leda v rámci přírodovědného vysvětlení mechanismu fungování myšlení tělesných

¹¹ Srv *Principia* I, §47nn, AT VIII-1, 22nn.

tvorů. První krok projektu univerzálního jazyka tedy těžko brát jako autenticky karteziánský.

Dva kroky následující po neproblematickém druhém bodě také nelze bez výhrad vřadit do celku Descartovy filosofie. Především nikde v jeho publikovaných spisech nenajdeme žádné navázání na takový projekt. Proto také těm, kteří by chtěli Descarta vřadit do tradice konstruktérů univerzálního jazyka, nezbyvá než spoléhat na jeden raný a nesnadno interpretovatelný dopis. V Descartově hlavním systematickém spise, v *Principech filosofie* navíc najdeme pasáž, která jde explicitně protu programu teoretické explikace základních prvků myšlení. V desátém článku první části *Principů* Descartes po výkladu prvního principu a povahy myšlení vsouvá před další výklad o poměru mysli a těla krátké vysvětlení nadepsané: „To, co je zcela jednoduché a samo o sobě známé, logické definice zatemňují. Neměli bychom to tudíž počítat mezi poznatky získané studiem [nýbrž se s tím rodíme¹²]“. ¹³ Descartes zde upozorňuje, že provádění prvních meditací a dosažení prvního poznatku v *cogito, ergo sum* samozřejmě předpokládá znalost „mnohých jmen, jež sama neposkytují poznání žádné existující věci“, ale odmítá tato „jména“ odpovídající právě konstitutivním prvkům myšlení jakkoli definovat. Ostatně, *Principy filosofie*, vystavené podle vzoru standardních dobových filosofických učebnic se od nich na první pohled překvapivě liší tím, že jejich první část netvoří výklad logiky a poslední část výklad metafyziky coby nauky o jsoucím, ale jsou uvozeny výkladem principů poznávání, tj. částí, jež obsahově odpovídá *Meditacím o první filosofii*, nazývaným někdy Descartem „*má Metafyzika*“. Logický prostor, v němž se tyto úvahy odehrávají, tak programově zůstává nevyložen. První filosofie dává tomuto prostoru do jisté míry vyvstat, ovšem jenom natolik, jako dává určitému prostoru vyvstat pohyb v něm. Ať už hodnotíme takový přístup jakkoli, je zcela jisté, že Descartes, který opakovaně explicitně kritizoval školskou logiku, nepostavil proti této logice vlastní logický systém, ale odmítl samotnou myšlenku logiky jako systematicky vyloženého kalkulu. A už takové odmítnutí ho nevyhnutelně staví mimo tradici hledačů dokonalého jazyka, která odvozuje svůj původ přinejmenším od kancléře Bacona a svého výsostného výrazu, ovlivnivšího zakladatele analytické filosofie a moderní logiky, došla u Gottfrieda Leibnize.

¹² Dodává francouzský překlad, AT IX-2, 28

¹³ R. Descartes, *Principia*, AT VIII-1, 8 I při řídkém výskytu slova „studium“ v Descartových textech, kde je (včetně raných *Regulí* a slavné francouzské předmluvy k *Principům*) najdeme obvykle ve slovních spojeních označujících Descartovu pravou filosofii (*studium sapientiae*, *studium bonae mentis*), můžeme říci, že zde Descartes výslovně odmítá pojmut logiku jako nauku a také zařazení nějaké logické doktríny do filosofie.

Zde bychom se snad mohli zastavit. Historika filosofie by ale ještě zajímaly motivy a záměry historického Descarta při psaní dopisu o univerzálním jazyce. Teze o Descartově slabé chvílce je interpretačně chudá. Možnost chápat zmíněný dopis jako nehotový, raný výraz Descartova myšlení poněkud problematizuje ohled na *Pravidla pro vedení rozumu*, jež jsou ještě starší a přitom je do celkové perspektivy Descartovy filosofie vřadit lze. Interpretačně nejvstřícnější možností by bylo vidět v dopise o univerzálním jazyce příklad Descartova oblíbeného postupu: nabídnout čtenáři dostatek materiálu pro vlastní úvahu, kterou už musí každý dovést do konce sám. Takový přístup by odpovídal duchu descartovského filosofického programu šlechtění soudností a ostatně také (Descartem samým nezdůrazněným) odlišností v dopise nastíněného postupu nutného ke konstrukci univerzálního jazyka od Descartovy vlastní filosofie. Naturalismus projektu by měl konvenovat spíše adresátovi dopisu Marinu Mersennovi než jeho autorovi. Mersenne sám také, jak známo, jistou aktivitu v tomto směru vyvíjel ve své knize *Harmonie universelle* vydané ve stejné době jako *Rozprava o metodě*. Kdyby byla tato třetí možnost správná, znamenalo by to, že Mersenne Descartovu ironickou pomoc nepochopil nebo se nedal přesvědčit. Tyto otázky ale musí rozřešit další historické bádání.

*Katedra filosofie FF UP
Křížkovského 12, Olomouc
email: glomb@volny.cz*

LITERATURA

- BACON, F. (1620). **Novum organum**.
- BONO, J. (1995). **Word of God and Languages of Man** The University of Wisconsin Press, Madison.
- DESCARTES, R. (1996): **Oeuvres** Charles Adam et Paul Tannery (eds.), Vrin, Paris
- DUMMETT, M. (1996). **The Origins of Analytical Philosophy** Blackwell, Oxford.
- ECO, U. (2002): **Hledání dokonalého jazyka**. Lidové noviny, Praha.
- GLOMBÍČEK, P. (2002): Descartes o jazyce In: J. Beneš – P. Glombíček – V. Urbánek (eds.): **Bene scripsisti...** Praha, 221-233
- MORRIS, J. (1970): Descartes and probable knowledge. In: **Journal of the History of Philosophy** 7, 303-312.
- SCHÜTT, H.-P. (1998): **Die Adoption des "Vaters der modernen Philosophie"**. Klostermann, Frankfurt am Main.
- SOUSEDÍK, S. (1997) **Filosofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím** Vyšehrad, Praha.